

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

William Preece, Arbrofion Edison a Marconi, a Chymdeithas Alawon Gwerin Cymru

(Rhan 1)

Cant a hanner o flynyddoedd yn ôl, ar 29 Tachwedd 1871, ganed merch a fyddai'n dod yn un o hoelion wyth Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru yn hanner cyntaf yr 20fed ganrif. Ruth Caine oedd ei henw. Fe'i ganed yn Lerpwl i deulu a oedd o dras Manawaid ar y ddwy ochr, ond symudodd hi a'i theulu i Lundain yn 1880 wedi i'w thad gael ei ethol yn Aelod Seneddol Rhyddfrydol.

Priodi Aelod Seneddol Rhyddfrydol arall, sef John Herbert Lewis (1858–1933), yn 1897 a ddaeth â Ruth i Gymru, i gartref ei gŵr ym Mhenucha ger Caerwys yn sir y Fflint. Ond bu raid iddynt gynnal cartref yn Llundain hefyd oherwydd yr angen i Herbert Lewis dreulio cyfnodau sylweddol yn y ddinas yn rhinwedd ei swydd; ac fe ddaeth eu cartrefi yn sir y Fflint ac yn Llundain yn ganolfannau pwysig ar gyfer y bywyd diwylliannol a gwleidyddol Cymraeg a Chymreig.

Cafwyd adfywiad gwladgarol Cymreig arwyddocaol iawn tua diwedd y 19eg ganrif, symudiad a adwaenwn yn aml wrth yr enw 'Mudiad Cymru Fydd', a rhan o ffrwyth y deffroad hwnnw oedd creu sefydliadau cenedlaethol Cymreig megis Prifysgol Cymru a'n Hamgueddfa a'n Llyfrgell Genedlaethol. Ymhlith aelodau amlwg y mudiad roedd David Lloyd George, Tom Ellis ac O. M. Edwards, ac arweinydd blaenllaw arall, er nad yw ei enw mor gyfarwydd erbyn heddiw, oedd John Herbert Lewis.

Perthynai naws ramantaidd gref i'r deffroad gwladgarol hwnnw, ac arweiniodd hynny at gryn ddyrchafu a delfrydu ar y werin bobl fel ceidwaid popeth da ym mywyd a thraddodiadau'r genedl. Nid syndod, felly, yw gweld yn 1906 sefydlu Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru, yn rhan o ffrwyth yr adfywiad cenedlaetholgar a rhamantaidd hwnnw.

Daeth Ruth a John Herbert Lewis yn aelodau o'r Gymdeithas Alawon Gwerin yn 1908. Yna, yn 1910, dechreuodd Ruth ar y gwaith o gasglu caneuon gwerin, a bu wrthi'n ddiwyd yn casglu degau lawer ohonynt, yn enwedig yn sir y Fflint a chyffiniau Dyffryn Clwyd, o hynny hyd y Rhyfel Byd Cyntaf. Wedyn, o 1914 hyd at ei marwolaeth yn 1946, er iddi barhau i wneud rhywfaint o waith casglu, aeth ei hegnïon yn bennaf i gyfeiriad cynnal y Gymdeithas Alawon Gwerin fel un o'i phrif swyddogion; ac arwydd o gyfraniad mawr Ruth Herbert Lewis i fyd canu gwerin Cymraeg yw'r ffaith mai gwobr er cof amdani hi yw'r un flynyddol yn yr Eisteddfod Genedlaethol ar gyfer unawdwyr canu

gwerin 21 oed a throsodd.

Sefydlwyd Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru mewn cyfarfod o dan nawdd y Cymmrodorion adeg Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon yn 1906. Yr un a gadeiriodd y cyfarfod hwnnw, a'r un a etholwyd maes o law yn Llywydd cyntaf y Gymdeithas mewn cyfarfod yn Ionawr 1909, oedd Syr William Henry Preece (1834–1913). Ac nid dyna'r unig gyswllt agos rhwng y teulu â'r Gymdeithas Alawon Gwerin, oherwydd bu ei ferch, Amy Preece (1874–1961), yn gyd-Ysgrifennydd y Gymdeithas o 1909 hyd 1923 ac fe'i hetholwyd yn Llywydd yn 1959.

Ganed William Preece ym Mryn Helen, Caernarfon, yn fab i Richard Matthias Preece a'i wraig, Jane Hughes, ond symudodd y teulu i Lundain yn nechrau 1845. Yno, yn rhannol trwy ei gysylltiadau â'r gwyddonydd enwog, Michael Faraday, daeth William Preece i ymddiddori'n fawr mewn trydan, a'r canlyniad fu iddo ddilyn gyrfa fel peiriannydd trydanol.

Roedd Oes Victoria yn gyfnod o chwyldro mawr ym myd cyfathrebu, cyfnod a welodd gynnydd aruthrol yng nghyflymder a rhwyddineb anfon negeseuon a throsglwyddo gwybodaeth, a chwaraeodd William Preece ran amlwg yn y chwyldro hwnnw gan ddod yn ffigwr o bwys ym myd telegraffiaeth. Yn 1870 ymunodd â staff Swyddfa'r Post pan wladolwyd cwmnïau telegraff Prydain a daeth yn Brif Beiriannydd y corff hwnnw yn 1892.

Roedd William Preece yn adnabod y dyfeisydd enwog o America, Thomas Edison. Yn 1877 creodd Edison beiriant a allai recordio ac atgynhyrchu seiniau – y ffonograff – ac ymdengys iddo wneud hynny yn dilyn sgwrs â Preece. (Yn fuan wedyn, gyda llaw, aeth

Phonograph Ruth Herbert Lewis (Paul Broadbent)

pethau'n ddrwg rhyngddynt, wedi i Edison gyhuddo Preece o rannu gwybodaeth gyfrinachol am rai o'i ddarganfyddiadau â dyfeisydd y microffon carbon, y telynor medrus David Edward Hughes, a aned yng nghyffiniau'r Bala, o bosibl, yn 1831.)

Ym mis Tachwedd 1908, prynodd William Preece ffonograff 'Edison "Gem"' ar gyfer Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru. Dechreuodd un o arloeswyr y Gymdeithas, y gantores Mary Davies, ddefnyddio'r peiriant hwnnw i gasglu caneuon gwerin, ac ar un o'i hymweliadau â'i chyfaill, Ruth Herbert Lewis, fe ddaeth â'r ffonograff gyda hi.

Mary Davies oedd yn gyfrifol i raddau helaeth am ennyn diddordeb Ruth Herbert Lewis mewn caneuon gwerin. Er i Ruth Lewis fynd ati i ddysgu'r Gymraeg, ni

ddaeth erioed yn gwbl rugl. Nid oedd ychwaith yn hyddysg mewn cerddoriaeth. O'r herwydd, er ei hawydd i fynd ati i gasglu caneuon gwerin Cymraeg, bu mewn tipyn o benbleth ynghylch sut i wneud hynny'n llwyddiannus. Gwelodd yn y ffonograff yr ateb i'w phroblem. Prynodd un at ei defnydd ei hun yn 1910 a dechrau ar y gwaith casglu, gan gael cymorth eraill i drawsysgrifio geiriau a cherddoriaeth y caneuon roedd hi wedi recordio pobl yn eu canu ar silindrau'r ffonograff.

Ond beth yw cysylltiad hyn oll â Bro Morgannwg? Fel mae'n digwydd, mae nifer o linyrnau amrywiol, nid lleiaf y ffaith mai brodor o'r Bont-faen oedd tad William Preece; ac at hynny trown y tro nesaf.

(I'w barhau)
